

Hira dağı –
Mekke /
Suudi Arabistan

İnşikâku'l-kamer* hadisesinde ayın bir parçası Hira'nın bir tarafında, diğeri öbür tarafında görülmüştü (Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 36). Rivayete göre Hz. Peygamber, bir gün yanında ashaptan bir grup olduğu halde Hira dağının üstüne çıkmış, o sırada dağ sallanınca, "Ey Hira, sakın ol! Zira üzerinde bir nebî, bir siddîk ya da bir şehidden başkası bulunmamaktadır" (*Müsned*, V, 346) demiştir; Uhud dağı için de buna benzer bir rivayet nakledilir (a.g.e., III, 112; IV, 274, 275; VI, 17; Müslim, "Zühd", 73). Hicretten önceki Tâif yolculuğundan dönüşünde Resûl-i Ekrem, Mekke'ye girebilmek için himayesine sığınabileceği bir kimse bulmak amacıyla araştırma yaptırırken Hira mağarasında beklemiş, müşriklerin ileri gelenlerinden olan akrabası Mut'im b. Adî'nin teklifini kabul ettiğini öğrenince buradan ayrılmıştır (İbn Hişâm, II, 381). Bir defasında yine Hz. Peygamber Hira'da iken Cebrâil gelerek Hz. Hatice'ye hem Cenâb-ı Hak'ın hem de kendisinin selâmını söylemesini ve cennette ona içinde çalışıp yorulmanın bulunmadığı, inciden oyulmuş sakın bir köşkün verileceğini müjdelemesini istemiştir (Buhârî, "Umre", 11, "Tevhîd", 32; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 69, 71-78; Ezrakî, II, 204).

Resûl-i Ekrem'in bu dağda geçirdiği inzivâ hayatının ve peygamberlik görevinin burada başlamasının hem şahsı, hem de müslümanlar için önemi büyüktür. Mutasavvıflar, onun Nur dağındaki itikâfını Hz. Müsâ'nın Tür dağındaki halvetiyle kıyaslayarak hâtıralarını birlikte yaşatmışlar ve dinî hayat açısından inzivâ ve itikâfın önemini vurgulamak için Hz. Peygamber'in Hira mağarasındaki zâhidâne yaşayışını örnek kabul etmişlerdir (bk. HALVET; HALVETHÂNE).

Vaktiyle dağın tepesinde bulunan bir kubbe daha sonra yıkılmış, mağaranın biraz yukarısında Osmanlılar zamanında yaptırılan su sarnıcının kalıntıları ise günümüze ulaşmıştır. Hira dağının etekleri bugün büyük bir yerleşim merkezi halini almıştır. Mekke'den Tâif'e giden ikinci yol da bu dağın önünden geçer.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 112; IV, 274, 275; V, 346; VI, 17; Buhârî, "Tefsîr", 96/1, "Bed'ü'l-vaHY", 3, "Ta'birü'r-rüyâ", 1, "Bed'ü'l-halk", 7, "Umre", 11, "Tevhîd", 32, "Menâkıbü'l-enşâr", 36; Müslim, "İmân", 252, 257-258, "Zühd", 73, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 69, 71-78; İbn Hişâm, *es-Sire*², I, 50, 51, 53, 203, 236, 246, 249-253, 292; II, 381; Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Melhas), II, 204; Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986, IV, 85-96; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 115-118, 129; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 298-306; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 207, 233-234; Muhibbüddin et-Taberî, *el-Kırâ'li-kâşidi ümmi'l-ğurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1390/1970, s. 665; Tücbî, *Müstefâdü'r-rihle ve'l-ığtirâb* (nşr. Abdülhafız Mansûr), Tunus, ts., s. 357-362; Âmirî, *Behcetü'l-meĥâfil ve buĥyetü'l-emâşil*, Kahire 1330, I, 57-65; Ay-yâşî, *Muktefâfât min Riĥleti'l-Ayyâşî* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1984, s. 53-54; Gazzâvî, *Mekke el-Mükerrime* (nşr. Abdülazîz Sakr el-Gâmidî v.dğr.), Mekke 1405, s. 183; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I/2, s. 1152, 1154-1159; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 56 vd.; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 404, 470, 501, 510; IX, 716; M. Zekâi Konrapa, *Peygamberimiz*, İstanbul, ts., s. 72-74; Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973, s. 15, 16, 24; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mekke), III, 5-17; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 72-78, 134, 142; II, 813, 867; a.mlf., *el-Veşâ'ıku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 273-275; Câbir Hamza Ferec, "Menâbü'n-nûr fi ğari Hirâ", *ME*, LII (1980), s. 1098-1111; *Kâmûsü'l-a'lâm*, X, 1935; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 59; T. H. Weir, "Hirâ", *JA*, V/1, s. 536; a.mlf. – [W. Montgomery Watt], "Hirâ", *EL*² (İng.), III, 462; Emin Işık, "Alak Süresi", *DİA*, II, 333; Fuat Günel, "Hira Dağı", *İslâmî İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 280-281.

FUAT GÜNEL

HİRAKL

(bk. HERAKLEİOS).

HİRE

(الحريرة)

Lahmîler'in başşehri.

Bugün Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe'nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ova da kurulmuştur. Hîre adının kökeni ve anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bunların çoğu halk etimolojisinden ibarettir; genellikle Ârâmîce-Süryânîce *hirtâ* (ordugâh) kelimesinden geldiği kabul edilmektedir (Ârif Abdülganî, s. 9-11). Arap tarihçilerinin Lahmî Krallığı Nu'mân'a nisbetle Hîretü'n-Nu'mân ve Nişâbur yakınlarındaki Hîre'den ayırmak için Hîretü'l-Kûfe adını verdikleri Hîre'den Süryânî kaynaklarında "Arap şehri" olarak söz edilir. Hîreliler'e Hîrî veya Hârî denilmiştir.

Hîre'nin kuruluşunu Buhtunnasr (m.ö. 605-562) dönemine kadar götüren bazı efsanevî rivayetler bulunmaktadır. Şehir ilk defa 240 yılı civarında, Sâsânîler'in verdiği kral unvanıyla burada bir devlet kuran Lahmîler'in (mülükü Hîre, menâzire) III-VII. yüzyıllar arasında başşehri ve büyük bir ticaret merkezi olarak tarih sahnesine çıktı. Hîre, IV-VI. yüzyıllarda Lahmîler'in Bizans'a karşı Sâsânîler'in yanında savaşmaları sebebiyle siyasî ve askerî bakımından önemli roller oynadı ve şöhret kazandı. Lahmî kralları şehri ve civarını birçok kasır ve sarayla süslerken Hind bint Nu'mân gibi kraliyet ailesine mensup hıristiyan prensesler de burada çeşitli manastır ve kiliseler yaptırıldılar. Etrafında çok sayıda köy ve yerleşim merkezi bulunan Hîre III. Münzir döneminde (503-554) en şaşıla günlerini yaşadı. O yıllarda Sâsânîler'i, Bizanslılar'ı ve Arabistan yarımadasını ilgilendiren çeşitli siyasî ve askerî faaliyetlere sahne olan şehir, Mezopotamya'yı bedevî akınlardan koruyan bir kale ve İran ile Arabistan arasındaki transit ticaret için hayatî önem taşıyan bir merkez durumunda idi. Halkın çoğunluğunu, yerli unsurlar yanında ya doğrudan doğruya veya Suriye ile Uman-Hecer-Bahreyn üzerinden gelen ve başlıcaları Tenûh, Lahm, İbâd ve Ahlâf kabilelerine mensup olan Yemen Arapları teşkil ediyordu; buraya İran, Suriye ve Bizans'tan gelen çeşitli topluluklar da yerleşmişti.

Hîre havası ve sularıyla ün kazanmış, "Hîre'de bir gün bir gece kalmak bütün bir yıl tedavi görmekten iyidir" sözü Araplar arasında yayılmıştı. Fırat'a bağlı kanallarla sulanan çevresindeki topraklarda buğday, arpa, susam, pamuk, şeker kamışı, hurma ve üzüm başta olmak üzere birçok meyve ve sebze yetişiyordu. Lahmî kralları ziraata elverişli bu toprakları bazı Arap kabilelerine iktâ eder ve onlardan yıllık vergi alırlardı; aynı şekilde bazı meraları da yine haraç karşılığında hayvancılıkla geçinen kabile veya kişilere veriyorlardı. Şehir ve çevresinde hayvancılık çok yaygındı; buranın deve ve koyunları yanında özellikle atları meşhurdur. Her yıl kurulan panayıra Suriye, Yemen, Uman, Hicaz, Bahreyn, İran ve Hint'ten mallar gelir, çarşısında yabancı tâcirlerin han ve depoları bulunurdu. Ticaret kervanlarının bir kısmı Güney İran ve Babilonya'dan Hîre'ye doğru, bir kısmı da Aynü'ttemr üzerinden Dûme vahasına ve oradan da Petra veya Suriye'ye giderdi. Dûmeli tâcirler, ticaret mallarını develerle Suriye sınırına getirirler ve buradan Suriye ürünlerini Dûme yoluyla Hîre'ye naklederlerdi. Günümüzde de bu yolla yapılan ticaret kısmen devam etmektedir. Kureys'in de Hîre ile ticarî münasebeti vardı. Hakem b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye'nin Hîre'den itriyat getirip sattığı, Hz. Ömer'in de İslâm öncesinde Hîreli Kâ'b b. Adî ile ortak ticaret yaptığı bilinmektedir. Hîreli ilk müslüman olan Kâ'b, Hz. Ebû Bekir ve Ömer tarafından elçi olarak mukavkisa gönderilmiş ve daha sonra Mısır'ın fethine katılmıştır. İbn Hacer onu Hîreli ilk ve tek sahâbî olarak tanıtır (*el-İşâbe*, V, 600-605). Hîre büyük bir ticaret, ziraat ve hayvancılık merkezi olmasının yanında dericilik, kuyumculuk, bakırcılık, demircilik gibi zenaatlarla da tanınıyordu; pamuk ve ketenden elbiseleri, kilimleri, "es-süyûfû'l-hâriyye" diye bilinen kılıçları ve diğer savaş aletleri çok meşhurdur.

Putperestlik, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecûsîlik, Maniheizm ve Mazdeizm'in yaygın olduğu Hîre'ye Nestûrî Hıristiyanlığı erken dönemlerden itibaren nüfuz etmeye başlamıştır. Hîre'deki en eski manastır olan Deyr Mâr Avdişö, şehirden 3 mil uzakta idi ve Katolikos Tomarşa zamanında (363-371) inşa edilmişti. 410 yılında Hîre Piskoposu Hosea, Nestûrî kilisesinin resmen teşekkül ettiği Selevkiya'daki konsile iştirak etmiş, Kral I. Nu'mân döneminde (405-418) Aziz Simeon Stylites Hıristiyanlığı ülkede serbestçe yaymak için izin almıştı. III. Münzir (506-554) hıristiyanlara iyi davranıp faaliyetlerine

izin verdi; Nestûrîler'e müsamaha gösterdi ve Manofizit misyonerlere müdahale etmedi. Onun başkanlığında Hîre'de Sâsânî, Bizans ve Güney Arabistan temsilcileri dinî meseleleri halletmek için toplantılar düzenlediler. Hıristiyan olan eşi Hind manastırlar kurmuştu. III. Münzir'in oğlu Amr (554-569) önceleri Hıristiyanlığa cephe almışken daha sonra Hıristiyan oldu. Bu dönemde Hıristiyanlık Hîre Arapları arasında hâkim din haline geldi. Hîre Arapları, Sâsânî krallarının tarafını tutan geleneksel ve en eski Nestûrîlik'le bölgeye yeni gelen Ya'kübîlik arasında bölünmüşlerdi. 580'de tahta geçen Son Lahmî kralı Nu'mân b. Münzir 594'te aile fertleriyle birlikte Nestûrî Hıristiyanlığı'nı kabul etti ve Hîre bu tarihten itibaren Nestûrî piskoposluğunun merkezi haline geldi. Hıristiyanlar için önemli bir ticaret merkezi olan Hîre aynı zamanda Orta Asya'ya giden yolların üzerinde bulunduğundan bir kültür merkeziydi. Nestûrî misyonerleri buradan Bahreyn, Uman ve Basra körfezinin diğer yerlerine yayılıyorlardı.

Hîre coğrafi konumu dolayısıyla eski Bâbil, İran, Arap ve Bizans kültürlerinin kaynaştığı ve muhtemelen Arap yazısının da ilk geliştiği önemli bir merkezdir. Belâzürî, Ceşiyârî ve İbnü'n-Nedîm gibi müellifler Arap yazısının Enbâr'dan Hîre'ye, oradan da Hicaz'a geçtiğine dair çeşitli rivayetler naklederler (İbrâhim Cum'a, s. 11-18). Bu rivayetlerde Enbâr ve Hîre üzerinde ısrarla durulması, yazının buralarda yani Lahmîler'in muhitinde VI. yüzyılın ortalarında bir tekâmül safhası geçirmiş olduğunu gösterir. Nitekim Mekkeliler'e okuma yazma öğrettikleri söylenen Kureysli Harb b. Ümeyye, kardeşi Süfyân b. Ümeyye, Ebû Kays b. Abdümenâf, Abdullah b. Cüd'ân ve Bişr b. Abdülmelik gibi şahıslar, Hîreli'lerin "hattû'l-cezm" dedikleri bu ilk Arap yazısını Hîre'de öğrenmişlerdir. Mekkeliler arasında "hattû'l-Hîrî" diye anılan bu yazı Kûfe'nin kurulmasından (17/638) sonra burada geliştirilen ve "Kûfî" adı verilen yazının da aslıdır. Hîreli Arapça'nın yanında Süryânîce, Nabatîce, Pehlevîce, Rumca ve İbrânîce'yi de kullanıyor, gerektiğinde tercümanlık da yapıyorlardı. Lahmî kralları edip ve şairleri himaye ederlerdi. Bundan dolayı yarımada'nın Abd b. Ebras, Tarafe b. Abd ve Nâbiga ez-Zübyânî gibi meşhur şairleri Hîre'ye gelmiş ve sarayda büyük ilgi görmüşlerdir. Bu da Arap şiirinin gelişmesine vesile olmuştur. İslâm öncesi dönemin meşhur şairi Hıristiyan Adî b. Zeyd burada yetişmiş ve şehrin sosyokültürel durumunu yansıtan, kilise ve ma-

nastırlarının yanında meyhâne ve eğlence yerlerinden de bahseden şiirler yazmıştır. Hîre'de tıp, eczacılık ve felsefenin geliştiği, kilise ve manastırlarda bulunan kütüphanelerin yanında bazı Hıristiyan din adamlarının da bu hususta önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Ebû Huneyn İshak Hîre'de eczacılık yapmış (Kemâl es-Sâmerrâî, I, 259), Nadr b. Hâris de muhtemelen burada tıp tahsil etmiştir.

VI. yüzyılda Gassânîler tarafından iki defa ele geçirilip tahrip edilmiş olmasına rağmen önemini koruyan Hîre, Lahmîler'in son kralı III. Nu'mân b. Münzir'in 602'de ölümü üzerine şehrin Sâsânî yönetimine geçmesiyle çökmeye başladı. 12 (633) yılında Ulleys'i fetheden Hâlid b. Velîd, ordusunu surların dışında karşılayan Âzâdbih kumandasındaki Sâsânî kuvvetlerini yenerek şehri kuşattı. Sâsânî İmparatoru III. Yezdicerd'den yardım gelmeyeceğini anlayan halk, Hâlid b. Velîd'in huzuruna çıkan Abdülmehîş adlı bir papazla Sâsânîler'in Hîre valisi İyâs b. Kabîsa et-Tâî'nin 60.000 dirhem yıllık müşterek cizye üzerinde mutâbık kalmaları üzerine teslim oldu. Yapılan antlaşmada kendilerine can ve mal güvencesi verildi, dinlerini rahatça yaşayabilecekleri hususu karara bağlandı. Hâlid b. Velîd, Hîre'den alınan bir taylasanla 1000 dirhemi Halife Hz. Ebû Bekir'e gönderdi; halife de bunları Hz. Hüseyin'e hediye etti.

Hz. Ömer Hîre yakınında Kûfe şehrini kurunca halkın büyük bir kısmı ve özellikle müslümanlar oraya göç ettiler. Hz. Ali'nin 657 yılında Kûfe'yi başşehir yaptığı sırada Hîre bir yerleşim merkezi olarak yine önemini korudu. Ancak Kûfe geliştikçe halkın göçü devam etti ve şehir çok tenhalaştı. İlk Abbâsî halifelerinin bir kısmı buradaki Lahmî saraylarını, özellikle Havernak'ı av köşkü olarak kullandılar. Hârûnürreşîd bazı binalar yaptırıp bir müddet burada oturduysa da Kûfe'li'lerin memnuniyetsizliği üzerine şehri terketti. Halife Mu'tazîd-Billâh zamanında (892-902) Hîre ıssız bir harabe halindeydi (Mes'ûdî, I, 104; İstahrî, s. 82). Kûfe'deki büyük caminin inşaatı sırasında kullanılan bazı malzemelerin Lahmî köşklerinin kalıntılarından alındığı ve bunların parasının yöre halkının cizyelerinden düşüldüğü rivayet edilir (Belâzürî, s. 410).

1915 yılında Hîre'yi ziyaret eden şarkiyatçı A. Musil gözlemlerini ayrıntılı biçimde yazmış ve başta Havernak Sarayı olmak üzere birçok tarihî yapıyı tanıtmıştır. 1931'de Oxford Üniversitesi adına yapılan kazılarda da kilise, saray, ev, eşya kalıntıları ile Abbâsî dönemi Kûfe valisi

İshak adına 163'te (779-80) basılan sikkelere bulunmuştur. İbnü'n-Nedîm, Hîre tarihi ve oradaki kiliselerle İbâz kabilesinin nesebi hakkında İbnü'l-Kelbî'nin *Kitâbü'l-Hîre ve tesmiyetü'l-biye' ve'd-di-yârât ve nesebü'l-İbâdiyyîn* adıyla bir eser yazdığını kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

Belzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 347-360, 403-404, 409-410, 690-691; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 30; Ya'kûbî, *Târîh*, Necef 1964, III, 8-9; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 316, 320, 558-559, 566-567, 609-628; II, 43, 65; III, 343-347, 353-373, 492-495; IV, 43-46; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 1, 5; Hemdânî, *Şifâtü Cezîretü'l-'Arab*, Kahire 1954, s. 159; Mes'ûdî, *Mürrecü'z-zehab* (Abdülhamîd), I, 104-105; II, 28; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 82; Ebû Ali el-Kâfî, *Zeylû'l-Emâlî*, Bulak 1324, s. 188; Ebû'l-Ferrec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1955, II, 35, 46; IX, 318; XVI, 195; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), s. 74-88; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 215; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 7-8, 109; Şâbüştî, *ed-Diyâret* (nşr. C. Avvâd), Bağdad 1951, s. 15, 152, 215-241; Bekrî, *Mu'cem*, II, 479; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 326; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 328-331; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 600-605; G. Rothstein, *Die Dynastie der Lakhmiden in al-Hira*, Berlin 1899, s. 12-40; O'Leary, *Arabia Before Muhammad*, Beyrut 1912, s. 131; A. Musil, *Arabia Deserta*, New York 1927, s. 500, 504, 509, 520, 522-523, 538, 543, 553 vd.; a.mlf., *The Middle Euphrates*, New York 1927, s. 102-106, 283-314; A. Christensen, *İrân fi 'ahdi's-Sâsâniyyîn* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Kahire 1957, s. 2; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, Berlin 1959, I, 130; Sâlih Ahmed el-Âli, *Muḥâdara fi târihi'l-'Arab*, Bağdad 1960, s. 74-81; a.mlf., "Minḥakatu'l-Hîre", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, V, Bağdad 1962, s. 17-44; Cevâd Âli, *el-Mufaşşal*, III, 155-314; J. S. Trimmingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, London 1979, s. 188-202; Kemâl es-Samerrâî, *Muḥtaşar târihi'l-ḥabîbi'l-'Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 259-261; M. Beyyûmî Mehrân, *Târîhu'l-'Arabî'l-kâdim*, İskenderiye 1988, s. 577-580; E. Rabbath, *L'Orient Chrétien à la veille de l'Islam*, Beyrouth 1989, s. 154-159; Mustafa Fayda, *Hız Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 126-129; a.mlf., *Allah'ın Kutsal Halid Bin Velid*, İstanbul 1990, s. 335-342; Nihad M. Çetin, "İslâm Hat San'atının Doğuşu", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 13-32; Münzir Abdülkerîm el-Bekr, *Dirâsât fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Basra 1993, I, 425-430; Ârif Abdülganî, *Târîhu'l-Hîre fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Dimaşk 1414/1993; İbrâhîm Cum'a, *Kışşatü'l-Kitâbeti'l-'Arabîyye*, Kahire, ts. (Dâru'l-Maârif), s. 11-18; Henri Lamens, "el-Bâdiyye ve'l-Hîre fi 'ahdi Benî Ümeyye", *el-Meşriq*, XI, Beyrut 1908, s. 765-773; Yûsuf Ganîme, "el-İlm fi'l-Hîre", a.e., XXX (1932), s. 575-585, 737-743, 822-830; D. Talbot Rice, "The Oxford Excavations at Hira", *AI*, I/1 (1934), s. 51-73; İrfan Shahîd, "Byzantino-Arabica: The Conference of Ramla A.D. 524", *JNES*, XXIII/2 (1964), s. 115-131; a.mlf. - A. F. L. Beeston, "al-Hira", *EP* (İng.), III, 462-463; M. J. Kister, "Al-Hira", *Arabica*, XV, Leiden 1968, s. 143-169; Fr. Buhll, "Hîre", *IA*, V/1, s. 536-537.

HÜSEYİN ALİ ED-DAKŪKİ

HİRELİLER

(bk. LAHMİLER).

HİRÎ

(الحيري)

Ebû Abdîrrahmân (Ebû Abdillâh) İsmâil b. Ahmed b. Abdillâh ed-Darîr el-Hîrî (ö. 430/1039'dan sonra)

Tefsir ve hadis âlimi.

Receb 361'de (Mayıs 972) Nişâbur'un Hîre mahallesinde doğdu. Nişâbur'da İbn Habîb en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Ali el-Mâsercisî, Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Huzeyme, Ebû'l-Hasan Ahmed b. İbrâhim el-Abdevî, Hasan b. Ahmed el-Mahledî gibi âlimlerden istifade ettikten sonra dönemin pek çok ilim merkezine seyahatlerde bulundu ve Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Mervezî el-Haddâdî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasan el-İsfereyînî gibi âlimlerden başta hadis olmak üzere tefsir, Şâfiî fikhî ve diğer ilimlerle ilgili dersler aldı; Bağdat'ta Ebû'l-Heysem Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî'den *Şahîh-i Buḥârî*'yi dinledi.

423 (1032) yılında hac maksadıyla çıktığı yolculuk esnasında Bağdat'a uğrayan Hîrî hocalarından aldığı hadisleri burada rivayet etti. Hatîb el-Bağdâdî onun Bağdat'ta rivayet ettiği hadisleri yazdıklarını söyler. Hac yolculuğuna Mekke'de mücâvir olmak niyetiyle çıktığından aralarında *Şahîh-i Buḥârî*'nin de bulunduğu bir deve yükü kitabı yanına aldığı kaydedilir. Ancak o yıl yol güvenliği olmadığı için hac kafillesi Nişâbur'a dönmek zorunda kaldı. Dönüşünden birkaç gün önce Hatîb el-Bağdâdî Hîrî'den, onun Ebû'l-Heysem el-Küşmîhenî - Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî - İmam Buḥârî kanalıyla aldığı *Şahîh-i Buḥârî*'nin tamamını üç oturumda okumuştur (*Târîhu Bağdâd*, VI, 314). Kaynaklar, Hîrî'nin talebelerinden Hatîb el-Bağdâdî'nin yanında Mes'ûd b. Nâsır es-Siczi'nin ismini de zikreder.

Bazı kaynaklar Hîrî'nin 430 (1039), bazıları da 431 (1040) yılında vefat ettiğini kaydeder. Hatîb el-Bağdâdî ve Abdülgâfir b. İsmâil el-Fârisî ise Hîrî'nin talebesi Mes'ûd b. Nâsır'dan naklen onun 430 yılından biraz sonra öldüğünü belirtirler (a.g.e., VI, 314). İbnü's-Salâh'ın *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'î's-Şâfi'iyye*'sinde (I, 423) Hîrî'nin vefat yeri Nişâbur olarak veril-

mekle birlikte Mes'ûd b. Nâsır'dan naklen Tüster'de öldüğü de kaydedilmiştir ki bu yanlışlık, Mes'ûd b. Nâsır'ın ifadesinde geçen "biraz sonra" anlamındaki "bi-yesîr" (بيسير) kelimesinin "bi-Tüster" (بتستور) şeklinde okunması sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

Eserleri. 1. *el-Kifâye (fi't-tefsîr)*. Hîrî'nin en meşhur eseri olup *Kifâyetü't-tefsîr* adıyla da anılır. Rivayet ve dirayet metotlarının birlikte kullanıldığı eserde bir sûrenin tefsirine geçmeden önce onun Mekki veya Medenî oluşuna işaret edilmiş, âyet, kelime ve harf sayısı, varsa sûrenin diğer isimleri verilmiştir. Tefsirin dikkati çeken yönlerinden biri de her sûrenin başındaki besmelenin o sûrenin muhtevasına uygun biçimde açıklanmasıdır. Selef'ten yapılan nakillerde genellikle rivayet senedi verilmemiş, ilk râvi ile yetinilmiştir. Eserde âyetlerin nüzûl sebeplerinin kaydedilmesine özel bir önem verilmiş, mübhemâtü'l-Kur'ân ve kıraat vecihleri üzerinde durulmuş, kelâma dair meselelerde genellikle Eş'arîler desteklenmiş, ehl-i bid'at fırkalarının görüşleri reddedilmiş, fikhî konularda daha çok Şâfiî mezhebinin görüşleri tercih edilmiştir. Orijinal yorumların yer aldığı tefsirde sade bir dil kullanılmıştır. *el-Kifâye*'nin bir nüshası iki cilt halinde Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 145-146). Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 1787) Sâd sûresinin 21. âyetinden, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2318, vr. 134^a-180^a) İnsân sûresinin 8. âyetinden, Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 81) Nebe' sûresinin başından Kur'an'ın sonuna kadar olan kısmı ihtiva eden nüshaları mevcuttur (diğer nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 729; *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 167-168; a.e.: *maḥḥûḥâtü't-tefsîr ve 'ulûmuhû: fehâris*, s. 94). 2. *Vücûhü'l-Kur'ân*. Eser, Muhammed Abdüsettar (University of Cambridge, 1975) ve Necef İrşâd Ureşî'nin (el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şerîa ve usûli'd-dîn, Tunus 1983) doktora, Fazlurrahman Abdülfâim el-Efgânî'nin yüksek lisans (Câmiatü Ümmi'l-kurâ Külliyyetü's-şerîa, Mekke 1404/1984) çalışmalarıyla neşre hazırlanmıştır. 3. *Es-mâ'ü men nezele fihimü'l-Kur'ân*. Sü-yûtî (*el-İtkân*, I, 20) ve Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 89) Hîrî'nin bu isimde bir eserinin bulunduğunu belirtmektedirler. Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Şehid Ali Paşa, nr. 2840) *Esâmi'ilezîne nezele fihimü'l-Kur'ânü'l-hakîm* adlı eser üzerinde yüksek lisans çalışması yapan